

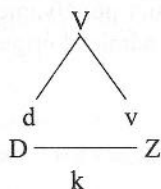
KONKRÉTNE VLASTNÉ MENÁ A FREGEOVSKÝ ZMYSEL

MARIÁN ZOUHAR, poslucháč 4. ročníka Katedry filozofie a dejín filozofie FFUK, Bratislava

§1. Sémantika hľadá spôsoby vysvetlenia významu jazykových výrazov. Fregeho koncepcia uvažuje o troch druhoch entít, medzi ktorými existujú tri vzťahy – znaky, zmysly, denotáty a vyjadrovanie, koncipovanie, denotovanie. Pôvodný pojem významu, rozštiepený na zmysel a denotát, sa tu používa do značnej miery intuitívne: môže znamenať niečo ako kognitívny obsah¹. Čo výraz „kognitívny obsah“ zahrňuje, ukáže príklad učenia sa jazyku²: dieťa pochopí, čo slovo znamená, ak nejakú dobu, potrebnú na osvojenie výrazu, je jeho vyslovovanie sprevádzané ostenzívnym ukázaním na predmet, pomenovávaný týmto slovom; výsledkom musí byť, že dieťa dokáže adekvátne použiť daný výraz vo vete. Po zautomatizovaní procesu správneho používania výrazu môžeme predpokladať, že dieťa pod vplyvom konvencie, atď., priradí slovu zmysel, ktorý primerane supluje denotát výrazu v tom, že s ním úplne vystačíme, aby sme vedeli, čo výraz znamená, kým v procese učenia mal v tomto smere pre dieťa prioritné postavenie práve denotát.

Vo všeobecnosti pre každý výraz denotujúci nejaký predmet a vyjadrujúci nejaký zmysel platí: „Riadne spojenie medzi znakom, jeho zmyslom a jeho denotátom je také, že znaku prislúcha určitý zmysel a tomuto zmyslu zasa určitý denotát, ale danému denotátu (určitému predmetu) neprislúcha iba jeden znak.“ ([2], 351).

Graficky:

kde: V = znak (výraz) v = vyjadrovanie
Z = zmysel k = koncipovanie
D = denotát d = denotovanie

¹Teda nie v tom zmysle, ako sa niekedy predkladá Fregeho "Bedeutung" - ako "význam" alebo v angličtine ako "meaning".

²Myslím tým učenie sa materinskému jazyku, nie cudziemu, pretože otázka prekladu nás tu nezaťmáva.

Vzťah denotovania je v istom zmysle ekvivalentný kompozitu vytvorenému z vyjadrovania a koncipovania, v ktorom sa však tieto dva vzťahy rozplynú – znak označuje denotát vtedy a len vtedy, ak existuje taký zmysel, ktorý je vyjadrený týmto znakom, a zároveň uvedený zmysel koncipuje daný denotát.

Keďže Frege uvažuje o zmysle, nepotrebuje zavádzať princíp oboznámenosti (acquaintance), čomu sa nevyhol napr. Russell, ktorý stotožňoval význam s denotátom. Ale aj napriek tomu Frege tvrdí, že výraz sa vzťahuje na svoj denotát. Preto sa však v tejto teórii objavuje isté vnútorné napätie, keďže na jednej strane je zmysel významom výrazu, čiže k denotátu sa dostaneme až nepriamo, sprostredkovane; a na strane druhej výraz je primárne o denotáte, aj keď nie je totožný s významom. To má bezprostredný dopad na povahu samotného zmyslu ako sprostredkovateľa, ktorý musí plniť hneď dvojakú funkciu: vo vzťahu k výrazu vystupuje ako jeho kognitívny význam, teda ako zložka, ktorú uchopíme napr. pri porozumení konkrétnemu slovu; a vo vzťahu k denotátu je spôsobom danosti tohto denotátu, čiže zahrňuje v sebe podmienky, ktoré určujú, aký predmet môže vystupovať v úlohe denotátu výrazu, keď ich spĺňa. Kognitívna zložka je objektívna na rozdiel od ostatných (napr. estetických zložiek obsahov výrazov), a tak práve táto je kritériom trebárs prekladu slova z jedného jazyka do druhého: výraz je spravidla správne preložený, ak obe slová, v pôvodnom i cudzom jazyku, majú ten istý význam. Každý gramaticky správne utvorenej slovenskej vete „S je P“ obsahujúcej vetný subjekt „S“ rozumíme, pretože „S“ vyjadruje určitý zmysel (význam). Prvá funkcia teda hovorí o kognitívnej zložke výrazov. Druhá funkcia ukazuje zmysel ako spôsob danosti denotátu (prezentácia) – čiže napr. v prípade zmyslu individuových deskripcií prezentácia umožní zložený spôsob identifikácie jedinečného (ak vôbec nejakého) predmetu ako denotátu danej deskripcie. Toto delenie je len informatívne a nemá umožniť viac ako intuitívne pochopenie; ide iba o poukázanie na existenciu dvoch takýchto funkcií, aj keď zvolený pojmový aparát môže byť diskutabilný a v mnohom nepresný.

Ak by sme išli v rozlišovaní týchto dvoch funkcií ešte ďalej, zistíme, že pri jednoduchých (nezložených) výrazoch je vzťah medzi znakom a zmyslom ako kognitívnym obsahom arbitrárny, priradenie nejakého zmyslu k výrazu je záležitosťou konvencie; pri takýchto výrazoch zmysel ako prezentácia, keďže nie je štruktúrovaný (t.j. nezahrňuje v sebe podmienky), nedeterminuje denotát výrazu, ale aj vzťah medzi zmyslom a denotátom je v tomto smere konvenčne určený a náhodný. Pri zložených výrazoch (napr. individuové deskripcie) to tak zrejme nie je: tu je zmysel výrazu jeho „obrazom“, čiže je určený syntaktickou štruktúrou samotného znaku. Napr. zmysel deskripcie „autor Etiky Nikomachovej“ má dve súčasti vyjadrené výrazmi „autor §“ a „Etika Nikomachova“. To, že denotátom uvedenej deskripcie je Aristoteles, je determinované oboma zložkami. Tomuto zaujímavému rozdielu medzi dvoma stránkami jedného pojmu sa ďalej venovať nebude – a necháme nerozriešenú otázku, či vzťah medzi znakom a zmyslom je nejakou podmienkou alebo nie, keďže táto odpoveď tu nie je potrebná.

Obe funkcie sa zdajú byť jasné, pokiaľ ide o deskripcie. Istota sa však stratí, ak budeme pátrať po možnosti aplikácie týchto funkcií na zmysel vlastných mien. Aký je zmysel vlastného mena?

Skôr, než sa budeme zaoberať týmto problémom, je treba urobiť poriadok v termínoch, najmä pokiaľ ide o výraz „vlastné meno“, ktorý sme tu doteraz používali ako bližšie nešpecifikovaný. Frege pod vlastným menom rozumie akýkoľvek výraz, ktorý má zmysel a denotát, teda napríklad aj oznamovacie vety (zmysel = myšlienka, denotát = pravdivostná hodnota). Nás však budú zaujímať iba konkrétne vlastné mená, teda tie, ktoré sa v slovenčine píše so začiatočným veľkým písmenom, ako napr. „Aristoteles“, „Bratislava“ a pod., a v nasledujúcom o nich budeme kvôli stručnosti hovoriť ako o „menách“ alebo „vlastných menách“. Okrem toho sa niekedy objavajú aj tzv. individuové deskripcie („najznámejší Platónov žiak“, „najväčšie slovenské mesto“), ktoré kvôli stručnosti budeme uvádzať ako „deskripcie“.

§2. Vlastné mená niečo denotujú a to pre Fregeho znamená, že musia aj niečo vyjadrovať. Frege však nikde jasne nepovedal, čo vyjadrujú, a otázka zmyslu vlastného mena sa stáva záhadnou. Tu je čiastočne vidieť aj výhodu stanoviska J. S. Milla, podľa ktorého vlastné mená majú denotát, ale nie konotáciu; Mill však takto nevie vysvetliť napr. pravdivé negatívne existenciálne výroky ([5], 12). Iný postoj zaujal k tejto otázke Bertrand Russell: výrazy podobajúce sa vlastným menám buď majú taký denotát, s ktorým sme oboznámení (acquainted), a vtedy sú vlastnými menami v pravom slova zmysle (tzv. pravé vlastné mená, pre nás napr. „Bratislava“), alebo nemajú denotát vôbec („Pegas“), prípadne ho nepoznáme („Aristoteles“), čiže nemajú ani význam (samy osebe, ale získavajú ho v kontexte); Russell ich pokladá, tak ako deskripcie, za neúplné symboly majúce význam len v kontexte, čím sa svojou logickou povahou podobajú deskripciám, a na základe toho o nich hovorí ako o skrytých deskripciách.

Zdá sa, že ani Frege si nebol celkom istý tým, čo považovať za zmysel vlastných mien. Neskôr Church a Carnap síce zavedú spoločný pojem pre intenziu individuových výrazov (mien a deskripcií) – individuový koncept – ale môžeme pochybovať o tom, či intenzia je vhodným explikátom Fregeho zmyslu. Hoci sám Carnap tvrdí, že za istých podmienok je Fregeho zmysel totožný s jeho pojmom intenzie ([1], 126), ale aj keby to tak bolo, pre prípad vlastných mien sa tým problém nerieši. Zmyslom výrazu „Gottlob Frege“ by bol síce individuový koncept Gottlob Frege, ale čo to je? Fakt, že takýmto slovom nerozumíme tak ako napr. rozumíme všeobecným vlastným menám („kôň...“) – čiže preklad je možný, Fregeho priviedol k zdôrazňovaniu nestabilného zmyslu a do značnej miery subjektívneho charakteru jeho vyjadrovania. Citujme teraz pasáž z jeho práce, kde je to zrejme a na ktorú sa budeme aj v ďalšom odvolávať:

A. „V prípade konkrétneho vlastného mena, napr. °Aristoteles°, sa môžu, prirodzene, názory na jeho zmysel rôzniť. Za jeho zmysel možno napr. považovať: Platónov žiak i Učiteľ Alexandra Veľkého. Každý, kto tak robí, bude spájať s vetou °Aristoteles sa narodil v Stageire° iný zmysel ako ten, kto pokladá za zmysel tohto mena Učiteľ Alexandra Veľkého, narodený v Stageire.“ ([2], 350), pozn. 4).

Tento dôležitý otázku vysvetlenia významu (zmyslu) vlastných mien vyhradil Frege veľmi málo priestoru: [3] len pár riadkov a v [2] dokonca iba jednu poznámku pod čiarou.

Bude užitočné zaviesť niekoľko pojmov. Narážame na dva možné spôsoby priradenia zmyslu výrazu. Podľa prvého spôsobu zmysel patrí výrazu natrvalo, konštantne, ako napr. v prípade deskripcií, pri ktorých priradenie zmyslu je podmienené ich syntaktickou štruktúrou. Každé všeobecné vlastné meno má dispozíciu vyjadrovať konkrétny stály zmysel a na základe jeho konvenčného priradenia tomuto výrazu výsledný zmysel napr. deskripcie je determinovaný takýmito partikulárnymi zmyslami všeobecných mien, ktoré sa v nej vyskytujú (porovnaj princíp funkcionality aplikovaný na zmysel); pre jednoduchosť vynechám prípad, kedy deskripcia zahŕňa aj konkrétne vlastné meno („najznámejší Platónov žiak“). Zdá sa nám akosi prirodzené, že k takémuto konkrétnemu výrazu je priradený určitý konkrétny zmysel. Prvý spôsob priradenia zmyslu teda nazvime konštantným priradením. Existujú však slová, ktorým takto zmysel priradiť nemožno: konkrétne vlastné mená. Ako už naznačuje citát A, tu je priradenie do značnej miery subjektívne a ohraničené len na tú-ktorú situáciu. Jeden zmysel mena sa nahrádza iným podľa okolností použitia výrazu (v jednom a tom istom kontexte), takže je tu pragmatický prvok prítomný silnejšie než pri prvom spôsobe priradenia, a tým je jeho priradenie zrelativizované na konkrétnu osobu a situáciu. Konkrétne vlastné mená sú typickým (a snáď jediným) prípadom situálneho alebo relativizovaného priradenia. Ďalej platí, že deskripcia svoj zmysel objektívne vyjadruje, čiže všetci členovia konkrétnej jazykovej komunity jej rozumejú rovnako. Naopak, meno iba subjektívne vyjadruje zmysel, a to kvôli spomenutému pragmatickému aspektu prítomnému nielen pri priradení, ale aj pri vyjadrovaní. Preto sa môže zdať, že s konštantným priradením spájame objektívne vyjadrenie a s relativizovaným priradením zase subjektívne vyjadrenie. Neskôr sa však objaví možnosť, kedy to za istých podmienok nemusí platiť (porov. §3).

Majú vlastné mená u Fregeho nejaký konštantne priradený zmysel aj napriek tomu, že z citátu A vyplýva skôr situačne priradený zmysel, keďže priradenie zmyslu závisí od subjektívnej asociácie? Zdá sa, že záporná odpoveď by neprotirečila niektorým Fregeho formuláciami, aj keď by zrejme bola v rozpore s intenciami jeho sématickej analýzy jazyka³. Potom by vlastné mená mali iba situačne priradený zmysel.

Použijeme teraz Kripkeho analýzu v [4], aby sme lepšie objasnili Fregeho chápanie významu (zmyslu) vlastných mien, pričom ho Kripke pochopiteľne kriticky prehodnotí a odmietne, pretože sa nedá zosúladiť s jeho intuíciami o vlastných menách (mená ako rigidné designátory).

Fregeho koncept zmyslu je podľa Kripkeho veľmi problematický. Fregeho koncept zmyslu je podľa Kripkeho veľmi problematický. Fregeho koncept zmyslu je podľa Kripkeho veľmi problematický.

³Pre Fregeho koncepciu je totiž charakteristické, že každý nesynkategorematický výraz by mal vyjadrovať nejaký konštantne priradený zmysel, aby komunikácia bola vôbec možná. Preto aj vlastné mená by mali vyjadrovať takýto zmysel, lebo napr. vete z citátu A – “Aristoteles sa narodil v Stageire” – by rôzni ľudia rozumeli rôznym spôsobom. Avšak podľa všetkého v prospech úspešnej komunikácie musíme okrem konštantne priradeného zmyslu uvažovať aj o jeho objektívnom vyjadrení, ako sa ukáže ďalej. Zdá sa ale, že pre vlastné mená Frege postuluje hranice, dodržiavanie ktorých by malo stačiť na úspešnú komunikáciu aj v prípade situačne priradeného zmyslu. Píše: “Pokiaľ zostáva denotát [vety] ten istý, dajú sa...zmeny zmyslu [mena] pripustiť.” ([2], 350, pozn. 4).

B. „Frege a Russell sa nazdávali..., že... vlastné mená v pravom slova zmysle sú jednoducho určité skrátené deskripcie. Zvlášť Frege hovorí, že takáto deskripcia dáva zmysel menu.“ ([4], 27).

a/ Frege v citáte A hovorí, že menu priradíme zmysel vyjadrený deskripciou ([4], 30) – najmä komentár pod citátom, tu uvádzaným ako citát A), a teda

b/ toto meno a táto deskripcia vyjadrujú ten istý zmysel.

Toto a predchádzajúce tvrdenie sa stáva centrálnym pre Kripkeho kritiku, pretože sa nezhoduje s jeho ideou vlastných mien ako rigidných designátorov ([4], 57). Podľa neho s menom nemôžeme asociovať zmysel žiadnej deskripcie, pretože by sme sa nevedeli vyrovnat' s následkom, že pravdivý výrok o identite, kde na ľavej strane sa vyskytuje vlastné meno a na pravej deskripcia, by bol analytický, aj keď v skutočnosti by mohol byť faktúálny, a teda zmysel deskripcie nemôže byť časťou zmyslu mena ([4], 30). Frege sa tu odvoláva iba na nedokonalosť prirodzeného jazyka, čo podľa Kripkeho nie je dostatočné riešenie sémantického problému. A konečne z toho vyplýva, že

c/ menu jeho zmysel stanovuje deskripcia ([4], 53-54), a teda oba výrazy sú synonymné ([4], 58) a deskripcia môže vystupovať ako definícia mena ([4], 57, 59), čo znamená, že Frege obhajuje deskripčnú teóriu vlastných mien /citát B/.

V ďalšej diskusii o týchto bodoch sa ukáže, že zmysel, ktorý má Kripke na mysli, je menu situačne priradený, čomu treba prispôbiť aj dôsledky v bode c/.

a/ Tu je potrebné všimnúť si oba kľúčové výrazy vyskytujúce sa v tomto bode: „priradiť“ a „vyjadriť“. Pre výraz „vyjadrený“ vzťahujúci sa na deskripciu platí, že ide o objektívne vyjadrenie, a teda výraz je zrozumiteľný pre každého, kto rozumie danému jazyku, pričom konkrétny zmysel patrí výrazu nezávisle od akejkoľvek subjektívne a situačne ohraničenej aktivity priradenia, resp. asociácie, kým pre výraz „priradený“, vzťahujúci sa na meno vyplýva iný typ vyjadrenia – subjektívne vyjadrenie – čiže výraz je zrozumiteľný pre jedného, nanajvýš pre niekoľko príslušníkov danej jazykovej komunity, keďže zrozumiteľnosť mena vyplýva z relativizovaného priradenia zmyslu.⁴

b/ Preto keď sa v tomto bode vyskytuje výraz „vyjadriť“, vzhľadom na meno je jeho primárnym významom subjektívne vyjadrenie platné len pre niekoľkých členov tej istej jazykovej komunity. A z toho aj v c/ vyplýva povaha deskripčnej teórie.

c/ Frege obhajuje deskripčnú teóriu, ale len jej „subjektívnu“ podobu, pretože ak deskripcia stanoví zmysel pre meno, tak ho stanoví len pre niekoľko ľudí, a preto iba pre týchto sú oba výrazy synonymné a deskripcia definuje meno. Takže deskripčné vysvetlenie významu (zmyslu) mena je platné len obmedzene, a aby Frege túto platnosť rozšíril,

⁴Čo sa týka princípu nahraditeľnosti, jeho subjektívnu platnosť, ktorá by vyplývala z uvedeného, Frege prekročí smerom k objektívnej platnosti takto: Keď dvaja príslušníci tej istej jazykovej komunity chápú pod zmyslom mena rozdielne zmysly (relativizovane) priradené rozdielnymi deskripciami (čiže meno definujú rozdielne), potom dokážu porozumieť, na čo sa meno, ktoré používa ten druhý, vzťahuje vtedy, ak sa dohodnú o jeho spoločnom denotáte, teda ak sa na základe empirického skúmania potvrdí, že obe deskripcie denotujú ten istý predmet, aj keď vyjadrujú rozdielne zmysly.

potrebuje ešte ďalšiu podmienku (viď 3 a porovnaj nižšie). Neskôr sa budeme zaoberať nedostatočnosťou tejto podmienky a zdá sa, že aspoň po teoretickej stránke by sa dala objektívna platnosť deskriptívnej teórie zachrániť prijatím konštantne priradeného zmyslu mena.

V ďalšom sa ukáže, že dôsledky vyplývajúce z Fregeho deskriptívneho vysvetlenia významu (zmyslu) vlastných mien popierajú základné funkcie zmyslu tak, ako boli formulované v §1.

Uvažujme o výraze „Aristoteles“ a o vete

(1) „Učiteľ Alexandra Veľkého bol najznámejší Platónov žiak“, ktorá je systetická, pretože je empirická a jeden denotát – Aristoteles – je v nej vyčlenený dvoma rôznymi spôsobmi prezentácie. Platí tu pravidlo, že vlastné mená sa vzťahujú na svoje denotáty, a takisto princíp predmetnosti, podľa ktorého veta je o denotátoch mien v nej obsiahnutých. Z toho vyplýva, že môžeme aplikovať tretí princíp, vzájomnej nahraditeľnosti: denotát zloženého výrazu zostáva nezmenený, ak nejaké slovo obsiahnuté v tomto výraze je nahradené iným, označujúcim ten istý denotát ([2], 353; [1], 98). Aplikujme teraz tento princíp na príklad a za jeden z výrazov dosadíme meno „Aristoteles“. Získame vetu

(2) „Aristoteles bol najznámejší Platónov žiak“, ktorá odráža historický fakt, a teda by mala byť syntetická. Inými slovami, jej syntetickosť je podporovaná skutočnosťou, že jej negácia je možná a nevedie ku kontradikcii. Môžeme si však predstaviť osobu X, podľa ktorej meno „Aristoteles“ vyjadruje situačne priradený zmysel najznámejší Platónov žiak. Pre X veta (2) bude analytická, keďže deskripcia vyskytujúca sa v nej bude iba definíciou výrazu „Aristoteles“ v tom zmysle, že určí, aký zmysel meno vyjadruje, a preto jej negácia je kontradiktória. To, samozrejme, za predpokladu, že X nahradí danú deskripciu iba k svojmu inventáru poznatkov o Aristotelovi, ale skutočne menu „Aristoteles“ priradí zmysel ňou vyjadrený, a potom ju nevyhnutne musí chápať ako triviálne pravdivú, analytickú. Ale keďže fakt konštatovaný v (2) má empirický charakter, jeho prístup bude zjavne nesprávny. Zdroj tohto omylu sa zrejme nachádza v relatívnom priradení zmyslu a zdá sa, že takto priradený zmysel by nemusel byť výlučným zmyslom mena. Keby sme uvažovali aj o nejakom konštantne priradenom zmysle vyjadrenom tým istým menom a odlišnom od každého zmyslu vyjadreného primárne deskripciou a menom až sekundárne, situačne, zabezpečila by sa syntetickosť vety (2). Vyhli by sme sa tak dôsledku platného pre X.

Frege túto ťažkosť rieši poznámkou, že „pokiaľ zostáva denotát vety ten istý, dajú sa takéto zmeny zmyslu [vlastného mena] pripustiť, ale treba ich odstrániť z teoretickej sústavy dôkazovej vedy a vôbec sa nesmú vyskytnúť v dokonalom jazyku“ ([2], 350 – pozn. 4). Aj keď je teda znak ten istý, môže vyjadrovať rozdielne relativizovane priradené zmysly, hoci nakoniec tieto rozdielne zmysly vedú k tomu istému denotátu. Preto keď je veta a jej pravdivostná hodnota tá istá, aj meno v nej obsiahnuté bude to isté, kým zmysel ním vyjadrený sa mení (na základe princípu funkcionality aplikovaného na zmysel je zmysel zloženého výrazu funkciou zmyslov zložiek v ňom obsiahnutých) a, samozrejme, jeho denotát zostáva ten istý. Frege tu obracia pozornosť na pravdivostnú hodnotu vety (ako rozhodujúce kritérium úspešnej komunikácie) a skutočne, obe vety uvedené ako príklady zostávajú pravdivé aj po legitímnych substitúciách dodržiavajúcich princíp nahraditeľnosti,

aj keď niekedy sú pravdivé triviálne. Frege tak zabezpečí praktickú možnosť bezproblémovej komunikácie, ale treba prehodnotiť teoretickú bezrozpornosť koncepcie, ktorú, ako sa zdá, nezachránil. Otázka zostáva, pretože bola len presunutá do inej roviny, a ten istý problém vzniká v súvislosti s intenzionálnym kontextom, kedy je denotátom výrazu (vety) vyskytujúcom sa v tomto kontexte jeho obvyklý zmysel⁵.

Predpokladajme, že v rozhovore medzi Y a Z, povedzme Y vypovie vetu (3) „X verí, že najznámejší Platónov žiak bol učiteľ Alexandra Veľkého“, ktorú pokladá za pravdivú. Meno „Aristoteles“ nech pre Y vyjadruje zmysel najznámejší Patónov žiak. Keďže platí princíp nahraditeľnosti a zameníme výraz v nepriamom kontexte výrazom s rovnakým obvyklým zmyslom, ktorý je tu nepriamym denotátom, tak pravdivostná hodnota celej vety sa nemení. Tento princíp sa však poruší, ak vo vete (3) v danom kontexte rozhovoru Y nahradí výraz „najznámejší Platónov žiak“ menom „Aristoteles“, aj keď oba vyjadrujú pre (Y) ten istý obvyklý zmysel, ktorý je deskripcii priradený konštantne, ale menu iba situačne. Veta

(4) „X verí, že Aristoteles bol učiteľom Alexandra Veľkého“ môže byť nepravdivá, keďže X tomu nemusí veriť.

Pohyblivé priradzovanie zmyslu a výskyt vlastného mena v intenzionálnom kontexte by mohlo viesť k problémom pri komunikácii. Keďže platí tento princíp a v nepriamom kontexte sa denotátom výrazu stáva jeho obvyklý zmysel, hovoríme tu o zmysle. To má za následok, že aj celkový denotát je pre rôznych ľudí rôzny.

“Teda nemožno sa vyhnúť tomu, aby myšlienka rozprávačom vyjadrená vo vete v nepriamom kontexte nemala odlišnú pravdivostnú hodnotu, než má myšlienka vyjadrená tou istou vetou pre poslucháča. Takže Fregeho tvrdenie, že mimo dokonalého jazyka sú takéto zmeny zmyslu prípustné, je neprijateľná.“ ([5], 94).

Linskeho záver je v istom zmysle prenáhlený a tento negatívny dôsledok môžeme chápať iba ako koncepčný nedostatok, nie ako závažnú prekážku zabraňujúcu úspešnej komunikácii, ktorá je zrejme do značnej miery ohraničená prevažne na extenzionálny kontext, takže prípadný nedostatok prirodzeného jazyka môže byť prijateľný. Treba si však uvedomiť, že pre priamy kontext by sme tu museli akceptovať istú podobu princípu oboznámenosti s denotátom výrazu, čomu sa Frege vyhol rozštiepením významu na zmysel a denotát, ako sme už konšatovali.

Iným koncepčným nedostatkom je záhadnosť samotného pragmatického momentu, kde účastníci úspešnú komunikáciu zabezpečia tým, že vedia, ktorý denotát je daným menom označený. Nie je totiž jasné, aký stupeň poznania tu má Frege na mysli: vyžaduje

⁵Nepriamy (intenzionálny) kontext je tvorený vedľajšou vetou podrad'ovacieho súvetia, resp. znakmi vyskytujúcimi sa po modálnych, epistemických a iných operátoroch, ak sú v ich dosahu. Pre zmysel a denotát takýchto výrazov platí: „V nepriamej reči hovoríme o zmysle... v nepriamej reči sú slová použité nepriamo, alebo majú nepriamy denotát. Rozlišujeme teda obvyklý a nepriamy denotát slova, ako aj obvyklý a nepriamy zmysel slova. Nepriamy denotát určitého slova je teda jeho obvyklý zmysel.“ ([2], 351).

sa identifikácia denotátu, či už ostenzívna alebo neostenzívna (čiže keď denotát nie je prítomný, ale účastníci aspoň vedia, kto alebo čo ním je), a tým sa v istom aspekte opäť približujeme požiadavke oboznámenosti (acquaintance), alebo stačí, keď poznáme podmienky (explikované napr. v deskripcii stanovujúcej zmysel mena), ktoré predmet musí spĺňať, aby mohol byť denotátom mena, a na základe ktorých sme schopní identifikovať denotát, čiže vieme, aký by denotát mal byť? Aj keď pre praktickú aplikovateľnosť jazyka a zrozumiteľnosť nie sú tieto dva nedostatky dôležité, na teoretickú fundáciu relevantnosti zmyslu vlastných mien to nestačí.

Je totiž zjavné, že keď Frege uvažuje o pohyblivom (relativizovanom) priradovaní zmyslu menu, mal by aj pokladať oba krajné body sémantického vzťahu – znak a denotát – za stabilné, ale sprostredkovateľ – zmysel (relativizovane priradený zmysel), spôsob danosti denotátu – sa môže meniť, tak jedna funkcia zmyslu (§ 1) – spôsob prezentácie denotátu – pri vlastných menách zlyháva. Zlyháva aj druhá funkcia – význam výrazu? V [2] a [3] Frege ako podmienku neproblémovej komunikácie s menom udáva oboznámenosť s denotátom tohto mena. Pred chvíľou sa ukázalo, že je to pomerne nejasné. So situačne priradeným zmyslom ako významom mena sa môžeme uspokojiť len do tej miery, do akej sa uspokojíme so subjektívnym významom vlastného mena, čo by mohlo stačiť, lebo takýto zmysel mena je spravidla objektívne vyjadriteľný deskripciou, všeobecne komunikovateľný, a tak deskripcia môže dodatočne objasniť, čo rozumieme pod zmyslom toho-ktorého mena. Tento záver podporuje aj iný fakt: podľa Fregeho pri používaní individuových výrazov chceme hovoriť o ich denotátoch (potvrďuje to aj princíp predmetnosti, implicitne prítomný v niektorých Fregeho formuláciách a explikovaný Carnapom ([1], 98), podľa ktorého veta je o denotátoch individuových výrazov v nej obsiahnutých), takže pre bežnú komunikáciu (čo je pre jazyk dôležité, pretože nie je len ustrnutým systémom znakov) je potrebnější skôr prvá funkcia, na základe ktorej zmysel sprostredkováva spojenie medzi znakom a denotátom; v takomto prípade by teda zmysel mal byť konštantne priradený a objektívne vyjadrený. Situačne priradený zmysel mien túto funkciu nespĺňa, takže je teoreticky zbytočný. V tomto prípade by aj relativizovane priradený zmysel ako význam bol iba teoretickým sémantickým príveskom, ktorý komunikáciu nevyžaduje.

Ukázali sa teoretické aj praktické nedostatky podmienky, ktorú Frege formuluje na to, aby zabránil problémom pri úspešnej komunikácii, keď sa v nej vyskytujú vlastné mená: účastníkom rozhovoru musí byť jasné, ktorý denotát je označovaný tým-ktorým menom, aj keď im nie je jasný zmysel, aký jednotliví partneri pri diskusii asociujú s daným menom. Pod teoretickými nedostatkami mám na mysli nejasnosť týkajúcu sa stupňa „poznania“ denotátu a zbytočnosť oboch funkcií pre situačne priradený zmysel; praktickou nedostatočnosťou myslím potrebu zaviesť princíp oboznámenosti (acquaintance). Prijatie spomenutej požiadavky si vyžiadal relativizovane priradený zmysel vlastných mien. S týmto sa však spájajú aj problémy vzťahujúce sa na funkcie zmyslu. Vznikajú teda dve otázky:

a) Dá sa obísť uvedená Fregeho podmienka tak, aby sa zachovala deskripčná teória vlastných mien, na základe ktorej prijímame aj existenciu zmyslu mena?

b) Ak prijmeme konštantné priradenie zmyslu vlastnému menu (čo vyplynie z odpovede na predchádzajúcu otázku), dajú sa zachovať obe funkcie zmyslu, a tým tiež zmysel

samotný aj pre vlastné mená? Už na prvý pohľad je zjavné, že odpovede na obe otázky sú navzájom prepojené a v podstate už boli aj formulované.

Objektívne vyjadrenie zmyslu vlastného mena umožní deskripcia, ktorá bude jeho definíciou. Ak teraz situačné priradenie nahradíme konštantným priradením zmyslu menu, je zjavné, že práve jedna deskripcia v každom prípade vystupuje ako jeho definícia. Takéto výrazy podľa Fregeho vyjadrujú v extenzionálnom kontexte ten istý zmysel. Obvyklý zmysel je nepriamy denotát, takže v intenzionálnom kontexte existuje nahraditeľnosť deskripcie za meno a denotát celého výrazu zostáva nezmenený. Zdá sa však, že sa musíme zmieriť s dôsledkom, že veta o identite medzi takým menom a deskripciou bude analytická. Či je to možné aj v praxi, to teraz nie je dôležité, pretože ide iba o všeobecné a teoretické určenie podmienky platnosti deskripčnej teórie. Každý, kto rozumie danému menu, mu teda rozumie na základe jedného konštantne priradeného zmyslu a všetci, čo mu rozumejú, rozumejú mu rovnako. Preto nepotrebujeme poznať denotát (nepotrebujeme byť s ním oboznámení), aj keď budeme vedieť, aký by ten denotát mal byť, pretože podmienky, ktoré musí predmet spĺňať, aby bol denotátom daného mena, sú obsiahnuté v tej deskripcii. Samozrejme, nevylučuje sa tu možnosť asociovať s daným menom aj iné deskripcie, čo však na konštantne priradený zmysel mena nebude mať žiadny vplyv a je jedno, či bude nový zmysel súčasťou nejakého situačne priradeného zmyslu, alebo bude iba zaradený do individuálneho inventára poznatkov o denotáte. Môžeme teda povedať, že vlastné meno je skrátenou deskripciou, ak vyjadruje taký konštantne priradený zmysel, ktorý je objektívne vyjadriteľný danou deskripciou.

Zdá sa, že na otázku b) je odpoveď jednoduchá: áno. Ak je vzťah medzi menom a deskripciou analytický, tak deskripcia bude spôsobom danosti denotátu aj mena, ak bude použitá v súvislosti s týmto menom, a takisto prostredníctvom deskripcie bude jej zmysel aj zmyslom ako významom pre meno. Preto sa zdá, že vzťah analytickosti medzi nimi je v konečnom dôsledku užitočný, lebo každý rozumie menu (konštantne priradenému zmyslu mena), pokiaľ mu rozumie, na základe tejto deskripcie.

§ 3. Uvažovanie relativizovane priradeného zmyslu pri sémantickej analýze viet obsahujúcich vlastné mená neposkytuje adekvátnu analýzu a navyše vystupujú do popredia dôsledky spomenuté v § 2. Adekvátnu analýzu neposkytuje preto, lebo zmena zmyslu časti má za následok zmenu zmyslu celku – myšlienky vety –, a tým by bola analýza vystavaná na princípoch ad hoc. Predsa len rozumieme vetám ako (2) a (4), ktoré vyjadrujú objektívne a všeobecne zrozumiteľné myšlienky. No zrejme nie iba na základe situačne priradeného zmyslu.

Keď teda výhody konštantne priradeného zmyslu sú nesporné, uvažujme teraz o otázke: Načrtáva Frege aj takú možnosť, že by vlastné mená mali nejaký konštantne priradený zmysel, a ak áno, je objektívne vyjadriteľný deskripciou, čiže umožňuje deskripčnú teóriu mien? Alebo inak: naznačuje Frege, že by deskripčné vysvetlenie zmyslu vlastných mien mohlo mať „objektívnu“ platnosť?

Frege aj implikuje niečo, čo by sa dalo chápať ako cesta k postulovaniu konštantného priradenia zmyslu, aj keď zrejme obe funkcie tu nebudú aplikovateľné, a to preto, že

v tomto prípade nebudeme môcť hovoriť o objektívnom vyjadrovaní. „Každý je pre seba prezentovaný čiastočným a primitívnym spôsobom, akým nie je daný pre nikoho iného. Keď si Dr. Lauben myslí, že bol zranený, tak pravdepodobne zoberie za základ tento primitívny spôsob, akým je prezentovaný pre seba. Ale len sám Dr. Lauben môže uchopiť myšlienky determinované týmto spôsobom.“ ([3], 298).

Vlastnému menu rozumie iba nositeľ tohto mena, pretože len jemu je jasný spôsob, akým je on sám prezentovaný týmto menom. Keďže tento zmysel nie je uchopiteľný nikým iným, zdá sa, že nie je vyjadriteľný deskripciou. Teda ak toto máme chápať ako konštantne priradený zmysel vlastnému menu, je zrejmé, že nie je objektívne vyjadriteľný. Tento záver je korektný, keď prijímame fakt, že takéto mená nevyjadrujú zmysel tak ako ho vyjadrujú všeobecné vlastné mená. Nerieši sa tým však záhadnosť zmyslu mien. Ak konštantne priradený zmysel nie je objektívne vyjadriteľný, nemôže u Fregeho platiť ani „objektívna“ podoba deskripčnej teórie vlastných mien, keďže objektívna vyjadriteľnosť je jej podmienkou (§2).

Z tohto dôvodu takýto konštantne priradený zmysel ani nemôže hrať úlohu pri sémantickej analýze jazyka. Takže ak napríklad iba Aristoteles sám uchopí konštantne priradený zmysel vyjadrený menom „Aristoteles“, zdá sa, že na tejto primitívnej úrovni sa stráca rozdiel medzi zmyslom mena (ak ho vysloví jeho nositeľ) a zmyslom egocentrickej častice „ja“ doplnenej o parametre daného kontextu (najmä musí byť známe, kto hovorí). Pri komunikácii je však potrebné vedieť, čo znamená „ja“, čiže jeho zmysel musí byť uchopiteľný každým. Tu Frege navrhuje asociovať s týmto indexovým výrazom zmysel napr. takej deskripcie ako „ten, kto hovorí v tejto chvíli“ ([3], 298). Táto pomôcka je však aplikovateľná iba vtedy, keď „ja“ (spolu s parametrami) je ekvivalentné s nejakým menom, teda vtedy, keď nositeľ tohto mena vypovedá vetu, v ktorej je obsiahnuté jeho meno. Keby však povedal napr. Platón, že „Aristoteles je ...“, tak konštantne priradený zmysel vyplývajúci z posledného citátu nie je použiteľný. Teda meno je buď 1. ekvivalentné s „ja“ a vtedy len jeho nositeľ rozumie (nejakým spôsobom) konštantne priradenému zmyslu týmto menom subjektívne vyjadrenému, alebo 2. meno nie je s „ja“ ekvivalentné, a preto nikto nerozumie konštantne priradenému zmyslu, ktorý vyjadruje.

Takýto konštantne priradený zmysel je neužitočný, ak nie je objektívne vyjadriteľný. Frege týmto skôr ukazuje, že pre sémantickú analýzu nemôžeme použiť iný zmysel než situačne priradený, že konštantne priradený zmysel mien je nanajvýš nejasnou subjektívnou ilúziou, príliš mysterióznou pre logiku, a tým argumentuje v prospech svojej tézy, že prirodzený jazyk je vo svojej povahe nedokonalý. Z toho teda vyplýva, že Frege nemôže obhájiť „objektívnu“ verziu deskripčnej teórie, čo je pre jeho koncepciu skôr na škodu, a preto otázku zmyslu vlastných mien nezodpovedal uspokojivo.

LITERATÚRA

- [1] CARNAP, R.: *Meaning and Necessity*. Chicago, The University of Chicago Press 1964.
- [2] FREGE, G.: O zmysle a denotáte. In: *Filozofia*, roč. 47, 1992, č. 6, s. 349-363.
- [3] FREGE, G.: *The Thought: A Logical Inquiry*. In: *Mind*, roč. 65, č. 259, s. 289-311.

[4] KRIPKE, S.: Naming and Necessity. Oxford, Basil Blackwell Publishers 1980.

[5] LINSKY, L.: Names and Descriptions. Chicago, The University of Chicago Press 1977.

Marián Zouhar

Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK

Šafárikovo nám. 3

Bratislava

SR

The Estonian Academy of Sciences and University of Tartu
announce
a new international journal of the humanities and social sciences

TRAMES

and
welcome contributions from any country and any scientific school.

"Trames" intends to accumulate the best scientific thought from or about the Eastern Europe and bring it to the reader in the West. The journal is prereviewed. The criteria for the acceptance of papers are the originality of ideas, weight of arguments and clarity of presentation. The editorial board will give its preference to papers with broader theoretical attitude and a possible interdisciplinary approach. Review articles featuring the great names or events in the history of the humanities and social sciences in the Eastern Europe, and book reviews covering recent books published in or about the region are also welcome. "Trames" is published quarterly, its language of presentation is English. Further information and the style sheet for authors can be obtained from the editorial board.

EDITOR

Martin Ehala (Tallinn)

ADDRESS: 7 Estonia pst

Academy of Sciences Publishers

Tallinn EE 0100

Estonia

Phone: + 372 (22) 454 156

Fax: + 372 (2) 64 66 026

E-mail: ehala.lin.tpu.ee

With all the good intentions, "Trames" aims for making the world broader to the scientists in the East as well as in the West.